

Papers in Honour of Rastko Vasić 80th Birthday

Зборник радова у част 80 г. живота Растка Васића

АРХЕОЛОШКИ ИНСТИТУТ

**ЗБОРНИК РАДОВА У
ЧАСТ 80 Г. ЖИВОТА
РАСТКА ВАСИЋА**

Уредници

**Војислав Филиповић
Александар Булатовић
Александар Капуран**

Београд
2019

INSTITUTE OF ARCHAEOLOGY

**PAPERS IN HONOUR
OF RASTKO VASIĆ
80th BIRTHDAY**

Editors

**Vojislav Filipović
Aleksandar Bulatović
Aleksandar Kapuran**

Belgrade
2019

Published by

Institute of Archaeology, Belgrade

For publisher

Miomir Korać

Editors

Vojislav Filipović

Aleksandar Bulatović

Aleksandar Kapuran

Editorial board

Arthur Bankoff, Brooklyn College, CUNY, New York (USA)

Anthony Harding, University of Exeter, Devon (UK)

Barbara Horejs, Institute for Oriental and European Archaeology, Austrian Academy of Sciences, Vienna (AUT)

Albrecht Jockenhövel, University of Münster, Münster (GER)

Maya Kashuba, Institute for the History of Material Culture, Russian Academy of Sciences, St. Petersburg (RUS)

Miomir Korać, Institute of Archaeology, Belgrade (SRB)

Carola Metzner-Nebelsick, Ludwig-Maximilians-Universität, München (GER)

Lolita Nikolova, International Institute of Anthropology, Utah (USA)

Christopher Pare, Johannes Gutenberg-Universität, Mainz (GER)

Hrvoje Potrebica, University of Zagreb, Zagreb (CRO)

Roberto Risch, Universitat Autònoma de Barcelona (ESP)

✠ Alexandru Szentmiklosi, Muzeul Banatului, Timisoara (ROM)

Marc Vander Linden, University of Cambridge, Cambridge (UK)

Ognjen Mladenović, secretary

Rewieved by

Editors and members of the editorial board

Translation

Authors

Proof-reading

Caitlyn Breen

Design

Institute of Archaeology

Printed by

Sajnos d.o.o., Novi Sad

Printed in

250

CONTENTS

Foreword / Увод.....	7
M. Svilar, Biography of Rastko Vasić / М. Свилар, Биографија Растка Васића	11
M. Svilar, Bibliography of Rastko Vasić / М. Свилар, Библиографија Растка Васића....	17
A. Harding, Rastko Vasić: some personal reflections.....	40
С. Мандић, Пут у Миделхарнис.....	41
Notes about life and archaeology / Цртице о животу и археологији.....	42
D. Antonović, S. Vitezović, J. Šarić, The Early Neolithic Settlement at Velesnica:	
Lithic and Osseous Industries.....	63
M. Stojić, Mislilac iz Medvednjaka.....	71
S. Alexandrov, Early Bronze Age Barrow Graves in North-West Bulgaria.....	75
†B. Hänsel, B. Teržan, K. Mihovilić, Konzeptioneller Wandel im früh- bis mittelbronzezeitlichen Befestigungsbau Istriens.....	95
J. Станковски, Планинско светилиште Татићев Камен: три аспекта обредне праксе....	111
M. Ljuština, Rame uz rame: zajednice vatinske kulture u Banatu.....	125
K. Dmitrović, Contribution to the Study of Spectacle-shaped Pendants in Western Serbia.....	137
B. Molloy, A warrior's journey? Some recent taxonomic, trace element and lead isotope analyses of Mediterranean Later Bronze Age metalwork in the Central and West Balkans...	143
M. Blečić Kavur, B. Kavur, Privjesak kao tijelo – tijelo kao poruka.....	155
A. Kapuran, The Find from Medoševac 20 Years Later – an Addition to the Studies of the Tumulus Culture on the Territory of the Central Balkans.....	165
J. Koledin, "Novi" nalazi nanogvica tipa Regelsbrunn u Вачкој.....	177
М. Лазих, Гробови инхумираних покојника у некрополама брњичке културе.....	187
P. Medović, Sečanj IV — ostava metalnih predmeta.....	201
L. Leshtakov, Bronze Spear and Javelin Heads with Polygonal Sockets - A Balkan Phenomenon.....	209
A. Bulatović, Particular Types of Bowls as Heralds of a New Age in the Balkans.....	215
A. Ђорђевић, Нова сазнања о остави бронзаних налаза из Рудника.....	233
J. Bouzek, Some Early Iron Age symbols and their possible interpretations.....	241
D. Ložnjak Dizdar, Notes on several finds from the beginning of the Early Iron Age in the Danube area.....	247

B. Govedarica, Tumul iz Brezja i neka pitanja socio-kulturnog razvoja na Glasincu u starijem željeznom dobu.....	259
T. Bader, Bemerkungen über die chronologische Lage der Hortfundgruppe „Somartin-Vetiš“.....	273
И. Бруяко, Костяной скипетр предскифского типа из городища Картал в низовьях Дуная.....	289
V. Filipović, Iron Spears of the <i>Balkan Syginnae</i> Type from the Central Balkans.....	297
Д. Топал, Акинак из Вршаца и проникновение клинкового вооружения скифов в Среднее Подунавье.....	307
M. Dizdar, New Late Hallstatt Finds from the Vinkovci Region (Eastern Croatia): A Contribution to the Study of Impacts from the Balkans to the southeastern Carpathian Basin.....	319
D. Mitrevski, The Ruler’s Palace in Bylazora – Capital of “Independent Paeonians”.....	345
O. Mladenović, A New Find of Bronze Hinged Fibula from the Vicinity of Svrljig.....	355
M. Guštin, D. Božič, Eine kleine Sondergruppe der thrakischen Fibeln.....	367
List of authors / Списак аутора.....	372

Foreword

Since 1990, after practically 30 years and the publication of the volume of the *Starinar* journal dedicated to the academician and professor Milutin Garašanin, the Institute of Archaeology in Belgrade publishes a volume dedicated to a doyen of both Serbian and European archaeology, Rasko Vasić. In contrast to university centers, where this kind of publications are usual, due to the position of individuals as professors and teachers (*Festschrift*, *Homage...*), the scientific researchers are usually neglected in that respect, which can be seen in the fact that this volume represents the first of a kind published by the Institute of Archaeology. Bearing in mind the significance and the influence of Vasić's work on ex-Yugoslav and prehistoric archaeology of Europe, as well as the fact that he spent his entire career at the Institute of Archaeology, we consider this volume as a humble act of our gratitude for everything our dear colleague Vasić did for archaeology and the Institute, on occasion of his 80th birthday.

Indeed, Rastko Vasić stands as a great of both Serbian and Yugoslav archaeology, distinctly appreciated and esteemed, which stands in opposition to his humble and unobtrusive nature. Vasić's scientific and artistic educations often intertwined in his papers dealing both with the protohistoric art and the particular problems of the Bronze and Iron Age in southeastern Europe. Years of work and scientific questions led him to various phenomena of our prehistoric archaeology, many of which he had himself defined, but from time to time he used to go back and discover the until then unobserved Iron Age art of the Central Balkans. Only a glimpse of his bibliography at the beginning of this volume reveals the archaeological phenomena he had defined and interpreted, and through his serious and responsible scientific work and afterwards authority introduced to archaeology. His first monographs (*Културне групе старијег гвозденог доба у Југославији* and *The Chronology of the Early Iron Age in Socialist Republic of Serbia*) were created on basis of his doctoral dissertation and more than a couple of decades since the publication represent often cited literature.

Увод

Након безмало 30 лета и *Старинара* посвећеног академику и професору Милутину Гарашанину из 1990. године, Археолошки институт у Београду објављује једну засебну публикацију посвећену дојену српске, али и европске археологије Растку Васићу. За разлику од универзитетских центара, где је овај тип публикација (*Festschrift*, *Homage...*) уобичајен због позиције појединца као професора и учитеља, научни су радници обично занемарени у томе погледу, што се види и по томе да је ово прва таква засебна публикација наше куће. Но, имајући у виду значај Васићевих дела за бившу југословенску и праисторијску археологију Европе и утицај на њу, као и то што је цео свој радни век провео у Археолошком институту, сматрали смо да је овај зборник поводом 80 година живота један скромни чин наше захвалности за све што је драги колега Васић учинио за археологију и Институт.

Растко Васић доиста представља велика на српске и југословенске археологије, изразито уваженог и цењеног, што је у неку руку у супротности са његовом скромном и ненаметљивом природом. Васићево научно, али и уметничко образовање често се сустицало у његовим првим радовима, када се бавио како уметничким протоисторијским темама, тако и конкретним проблемима гвозденог и бронзаног доба југоисточне Европе. Године рада и стручна питања одвела су га ка многим феноменима наше праисторијске археологије, од којих је неке и сам дефинисао, али се с времена на време враћао, а уједно и откривао до тада незапажену уметност гвозденог доба централног Балкана. Само и летимичан поглед на његову библиографију на почетку овог зборника говори о археолошким појавама које је Васић одредио и интерпретирао, а својим озбиљним и одговорним научним радом и доцнијим ауторитетом увео у домаћу археологију. Његове прве монографије (*Културне групе старијег гвозденог доба у Југославији* и *The Chronology of the Early Iron Age in Socialist Republic of Serbia*), настале на основама док-

A complete affirmation in Yugoslav archaeology for colleague Vasić was the invitation to write no less than 13 chapters for the 5th volume of the distinguished publication *Praistorija jugoslavenskih zemalja*, as one of the youngest authors, dealing with less familiar subjects or subjects with scarce background data, undetermined origin or undefined to a great extent. It can be said that even nowadays, after more than 30 years, Vasić's certain syntheses from the aforementioned publication, remain the postulates for the Iron Age of the Central Balkans. Another significant work of Rastko Vasić, although often not emphasized enough, is the fact that under the invitation of the academician Dragoslav Sreјović, he participated in writing of 150 separate units in the unique domestic archaeological encyclopedia - *Arheološki leksikon – preistorija Evrope, Afrike i Bliskog Istoka, grčka, etrurska i rimska civilizacija*, a paper that Yugoslav and Serbian archaeology lacked for a number of decades. His international reputation was confirmed by five monographs published within the prestigious *Prähistorische Bronzefunde* edition. In parallel with that, through his advice and influence, as well as through his scientific renown, he aided younger colleagues to prepare the volumes for the same edition.

In that context, it is important to mention that defending boards for magister or doctoral thesis on the subject on Bronze and Iron Age could not be imagined without the presence of the colleague Vasić. On such occasions, not a single critique or a bad word could be heard from Vasić, but positive opinion and useful suggestions above all, so that the candidate could properly prepare the thesis for future publication. Rastko Vasić has been a member of the editorial board for the *Starinar* journal for more than 40 years, as well as for many other corpora and journals in the territory of southeastern Europe. As a member of editorial staff or as a reviewer of papers and monographs, he would always point out the qualities of the submitted material, and if the other members of editorial staff or reviewers decided to reject the material, his benevolent suggestions would help in publishing each useful paper after all, even in some other journal. Also, as a long-time director of scientific projects at the Institute of Archaeology, he would always do his best to help

торске дисертације, и даље су, неколико деценија након објављивања, цитирано штиво.

Потпуну афирмацију у југословенској археологији колега Васић доживео је када је позван да, као један од тада најмлађих аутора, напише чак 13 поглавља за том V чувене *Праисторије југославенских земаља*, и то на неке теме о којима се мало знало или у вези с којима су подаци били штурни, нејасног порекла и добрим делом недефинисани. Може се рећи да и данас, након 30 и више година, поједине Васићеве синтезе из ове серије и даље остају једини постулати гвозденог доба централног Балкана. Још један значајан допринос овога типа, чини се, није довољно помињан у досадашњем његовом раду, а то је чињеница да је на позив академика Драгослава Срејовића учествовао у изради преко 150 засебних јединица у јединственој домаћој археолошкој енциклопедији – *Археолошки лексикон – преисторија Европе, Африке и Блиског истока, грчка, етрурска и римска цивилизација*, делу које је дуги низ деценија недостајало југословенској и српској археологији. Међународни углед потврдио је са пет монографија у престижној едицији *Prähistorische Bronzefunde*, док је паралелно саветима и својим утицајем, као и научним реномеом, помагао млађим колегама да припреме своје свеске за исту едицију.

У томе контексту, важно је поменути да се без колеге Васића није могла замислити комисија за одбрану магистарских или докторских дисертација на тему бронзаног или старијег гвозденог доба. Том приликом од њега се није могла чути покуда или лоша реч, већ надам се позитивно мишљење и корисне сугестије како би кандидат своје дело адекватно припремио за будуће објављивање. Преко 40 година члан је редакције *Старинара*, као и многих зборника и часописа на простору југоисточне Европе. Као чест члан редакција или рецензент радова и монографија, увек је истицао квалитете прилога, а уколико би се остатак редакције или други рецензенти одлучили да одбију аутора, он би сесвојим благонаклоним сугестијама трудио да сваки користан рад ипак буде објављен, па макар у неком другом часопису. Такође, као дугогодишњи руководиоца научних пројеката у Археолошком институту,

young colleagues on each matter, never striking as a boss or a superior.

Plenty of details on the private and professional life of Rastko Vasić, both as an archaeologist and painter and literate, can be found in the continuation of this volume, which was one of the ideas of the editors. Therefore, about 60 pages are dedicated to his life and work, biography and a detailed bibliography, while the interview is illustrated with Vasić's numerous paintings, selected by the celebrant himself. Afterward, there is a collection of papers dedicated to the colleague Vasić, written in English, German, Russian and the ex-Yugoslav languages, assorted chronologically. Unfortunately, certain authors which were invited in agreement with the celebrant did not respond, primarily due to the poor health, so the editors once again point out that they regret the situation, although on the other hand, we are grateful and proud of the content of the volume, on 33 authors of the papers, and the editorial board comprised of prominent names of the word archaeology from nine different countries.

Through this volume, the editorial board and the Institute of Archaeology would like to heartily congratulate the jubilee to our colleague Vasić and to wish him many more years in archaeology.

Vojislav Filipović
Aleksandar Bulatović
Aleksandar Kapuran

тудио се да помогне млађим колегама по свим питањима, не постављајући се притом као шеф.

Многи детаљи о приватном и професионалном животу Растка Васића и као археолога, и као сликара и књижевника, могу се наћи у наставку овог зборника, што је била и једна од идеја приређивача. Стога је првих шездесетак страна посвећено његовом животу и раду, биографији и детаљној библиографији, док је интервју илустрован бројним Васићевим сликама, по избору самог слављеника. Након тога уприличени сурадови посвећени колеги Васићу, на енглеском, немачком, руском и језицима бивше Југославије, поређани по хронолошком реду. Нажалост, поједини аутори позвани у консултацијама са слављеником нису се одазвали позиву, поглавито због нарушеног здравственог стања, па уредници и овом приликом напомињу да жале због оваквог развоја ситуације. С друге стране, поносни смо на садржај зборника – како на 33 аутора прилога, тако и на редакцију, у којој су врхунска имена светске археологије из девет земаља.

Колеги Васићу уредници и Археолошки институт овим зборником од срца честитају јубилеј и желе још много година рада у археологији.

Војислав Филиповић
Александар Булатовић
Александар Капуран

In the National Museum in Belgrade, 2018 (by Aca Đorđević)
У Народном музеју, 2018. године (фото Аца Ђорђевић)

Планинско светилиште Татићев Камен: три аспекта обредне праксе

Јовица Станковски

Апстракт: Најновија истраживања на планинском светилишту Татићев Камен, близу села Кокино у североисточној Македонији, дала су нова сазнања у вези обреда који су се изводили на овом значајном локалитету из бронзаног доба. Ово се посебно односи на откриће нове, северне астрономске платформе, са које су се посматрали изласци сунца у време пролећњег и јесењег еквinoxа и позиције звезде Алдебаран од краја трећег миленијума пре н. е. до око средине другог миленијума пре н. е. Сматрамо да је хелијакално појављивање звезде Алдебаран на двоструком маркеру на самом врху локалитета и огревање једног каменог седишта истог јутра на западној платформи са престолима око средине месеца маја било у вези са прославама почетка нове године и обредом светог брака између Велике Богиње-Мајке и Сунца, обред који је гарантовао обнову живота и природе.

Кључне речи: археоастрономија, теменос, обредне јаме, обредни маркер, Велика Богиња-Мајка, Алдебаран, еквinox, Плејаде, хиерогамија.

Археоастрономски локалитет Татићев Камен, данас познатији као „стара опсерваторија Кокино“, налази се на врху великог неовулканског брда у североисточном делу Р. Македоније у општини Старо Нагоричано, око 30 km североисточно од Куманова. Овај јужни обронак планине Козјак седластог облика и стеновитог врха, својом висином од 1013 m доминира изнад своје околине и села Кокино у његовом подножју. Његове географске координате су $\varphi=42^{\circ} 15' 4''$ северне географске ширине и $\lambda=21^{\circ} 57' 10''$ источне географске дужине (сл. 1). Доминантан положај брда у односу на околни рељеф, приступачност његовом врху терасом, која се благо спушта ка његовом подножју са стране осветљене сунцем (југоисточна страна), као и велики број керамичких фрагмената из бронзаног доба разбацаних на простору између стена локалитета, иницирали су претпоставку да се ради о планинском светилишту (*peak sanctuary*). Археолошка ископавања, започета крајем 2001 год., потврдила су ову претпоставку теренских проспекција.

Многобројан археолошки материјал добивен током досадашњих археолошких кампања (углавном керамичких посуда) припада свим фазама бронзаног доба карактеристичним за простор басена Јужне Мораве и долине Пчиње, као сегмента бронзаног доба на ширем централнобалканском простору.

Астрономска истраживања, започета годину дана касније, показала су да је локалитет био коришћен, скоро паралелно са његовом употребом као светилиште, и као археоастрономска опсерваторија.¹

Просторна организација

Локалитет сачињавају неколико вештачки заравњених површина (платформи) као и објекти усечени у стенама – камена седишта, астрономски и обредни маркери, стазе за кретање. Посебно је упечатљива западна платформа на чијем је западном ободу исклесан

¹ Kuzmanovska, Stankovski 2014; Kuzmanovska-Barandovska, Stankovski 2011.

Сл. 1 – Археолошки локалитет Татићев Камен, село Кокино, панорама.

ансамбл од неколико камених седишта. Седишта (трони) су позиционирана тако да онај који седи на њих окренут је, лицем ка источном хоризонту (цртеж 1,А).

Око 70 m источно од западне платформе, на висини већој за око 15 m, израђена је источна платформа (В).

Југозападно од платформе са престолима и на северној падини локалитета, оформљене су две мање платформе (С и Е), са којих су вршена астрономска посматрања.

Сама израда (класање) ових заравњених простора у андензитним стенама, као и приступних стаза ка њима, било је релативно лако. Наиме, као резултат стубастог лучења лаве, оформљене су стене које пресецају системи пукотина и нараслина у хоризонтали и вертикали, који формирају приближно идеалне коцке, које се лако уклањају.²

Главни приступ обредном простору (D), коришћен највероватније у време када је локалитет био у употреби, био је са југоисточне стране локалитета (G), док је стари посматрач неба користио посебан приступ ка астрономској платформи (E), који је ишао јужним подножјем стеновитог врха (I). Приступ који је на скици означен са (H), данас коришћен од стране туриста, вероватно није коришћен у време употребе локалитета.

На северној падини локалитета, током археолошких истраживања, откривен је сухозид од великих, природно ломљених камених блокова (F), дужине око 82 m и ширине 1,2 m чији су темељи ојачани, због стрмог терена, подзидом исте ширине целом његовом дужином (сл. 2). Скоро сав археолошки материјал пронађен је на простору између овог зида и највишег, стеновитог дела локалитета. Сондирања ван овог ограђеног простора (D) ка северном подножју брда нису дала никакав археолошки материјал, сем фрагментоване керамичке судове свучене, природном ерозијом, или дислоциране приликом пољопривредне обраде терена у новије време. Својом величином од око 1650 m² овај ограђени, ритуални простор (*sacred enclosures, temenos*) спада у ранг већих досад регистрованих.³

² Đordjević 2003.

³ Rutkowski 1988.

Сл. 2 – Оградни зид са подзидом сакралног простора.

Археолошка истраживања

Током археолошких истраживања утврђена су два типа обредних конструкција: обредне јаме и конструкције које су, према свом облику, условно назване „кружне камене конструкције“.

Обредне јаме су формиране на тај начин што је ограђиван отвор око природних пукотина у стенама земљом помешаном са ситнијим камењем, а понекад и малом количином глине. На тај начин су биле формиране јаме неправилне овалне конструкције. Њихова дубина је око 1 m, према мерењима оних које су остале сачуване током дуге употребе локалитета.⁴ Отвор јама је ограђиван плочастим камењем које не потиче са локалитета (сл. 3). У овако формираним јамама стављан је обредни депозит: цели или фрагментовани судови, глинене тегови, прешљенци за вретено, жетони, камене алатке, две бронзане игле, бронзано копље пламенастог типа, фрагмент бронзаног ножа и др.

Кружне камене конструкције имају основу од кружно поређаних камених блокова. После извршених обредних радњи и полагању дарова, сличним онима у јамама, депозит је покривен земљом и камењем, тако да се добијала конструкција налик малом тумулу. Откривено је 15 оваквих конструкција са дијаметром од 1-2 m. Код оформљивања ових кружних конструкција стрми терен је нивелисан кратким сухозидом (сл. 4). Депозит, полаган у овим конструкцијама је, најчешће, малобројан: ради се углавном о фрагментованој керамици, понекад о групацији судова. У неколико случајева ови судови су покривени глином и каменим плочама. Ретко, ове кружне конструкције покривају неку јаму међутим, обзиром на велики хронолошки распон употребе локалитета, није могуће са сигурношћу тврдити

⁴ Током истраживачких кампања утврђено је око 60 обредних јама, од којих је двадесетак боље сачувано.

која је од њих старија. Ипак, налаз судова из раног бронзаног доба у неким јамама иде у прилог хипотези да су јаме претходиле конструкцијама кружног типа (сл. 5).

Додатну тешкоћу код датовања чини факт да је већина археолошких артефаката нађено изван обредних конструкција – поред или на простору између њих. Но, ово може бити последица пољопривредних радова у новије време.

Налаз велике количине лепа са отисцима кочева и пружа уз оградни зид обредног простора даје за право хипотези да је, после одређене висине, камени зид продужен вертикално пободених кочевима између којих је било преплет пружа, замазан глином. Сврха овог зидног платна је била, вероватно, визуелна изолација култних радњи које су се изводиле у обредном простору. Мања количина лепа са отисцима пружа и цепљених дашчица налази се, разбацана, по целом локалитету, што наговештава да су неке обредне конструкције имале, вероватно, неку врсту надградње.

Пронађено је десетак малих обредних фигурина у јамама и ван њих, на простору између других обредних конструкција: пет представа људске ноге са стопалом, неколико минијатурних камених секира од углачаног камена, неколико минијатурних судова, мали женско торзо од печене глине, једна фигурина домаће животиње (бик?) и др. (сл. 6). Од осталих налаза издваја се сет од неколико камених калуца за ливење бронзаних предмета: српова, ножева, клинова, игли, бронзане секире (келт), врхова стрела, копља, украса за појас, дугмади, амулета у виду стилизиране птице (сл. 7).

Типолошки и хронолошки, археолошки материјал припада свим периодима бронзаног доба: старијег (задња четвртина трећег миленијума -17. век пр.н.е.), средњег (17-14. век пр.н.е.) и позног бронзаног доба (14-11. век пр.н.е.), што приближно одговара периодима Вг А, Вг А2-С и Вг С-Д Реинеске-ове хронологије бронзаног доба за централну Европу.⁵

Сл. 3 – Обредна јама са ограђеним отвором.

Сл.4 – Кружна камена конструкција са кратким зидом за нивелацију терена.

⁵ Булатовић, Станковски 2012, 315-382

Обредна пракса

Приликом конзерваторских и реставраторских радова установљено је да су, вероватно током обреда, неки судови ломљени, а њихови фрагменти разбацивани. Део ових фрагмената носе трагове горења, што указује да је ватра била део таквог обреда. То потврђују и мали фрагменти угљенисаног дрвета пронађених у неколико јама.

Но, сем ових малобројних остатака горења није утврђено да су јаме биле изложене ватри. То значи да је „ватрени“ део обреда вршен ван обредних структура. Вероватно је да је кокинско светилиште имало централно спалиште које, и поред велике истражености теменоса (око 95% његове површине), није откривено.⁶ Велики број жрвњева, авана за дробљење зрнасте хране и фрагмента покретних пећи (*piranoi*), разбацаних на целом простору теменоса, указују на припремање и консумацију обредне хране, вероватно након завршетка неког обреда. Сасвим мала

Сл. 5 – Јама са левком у пехару. Рано бронзано доба.

количина пронађених животињских костију, не мора значити да месо није било део обредних жртви или обредних гозби. Могуће је да је либација била део обредних активности у оквиру ових планинских култова, закључак је који сугерира налаз левка у једној од јама (сл. 5).

Ритуал жртвовања у јамама је најмање познат део бронзано-допских ритуала, иако овакве јаме су откривене на више локалитета. У последње време дато је више синтетичких приказа њихове дистрибуције, уз покушај за њихову типологију и хронологију. Обред жртвовања у јамама задржао се веома дуго на централном Балкану, али се не може везати прецизно за одређени период, простор, културу и религију. Јавља се у свим периодима праисторије: од неолита преко халколита до бронзаног доба, но обредна употреба јама продужава се и у историјска времена, чак и у средњем веку. Чини се да су, према садашњем степену истражености праисториских локалитета, обредне јаме најбројније у позно бронзано доба.⁷ Различитих су димензија, укопавају се до здравице и садрже, поред вотивних предмета и предмете који су инвентар сваког домаћинства: керамичке посуде за свакодневну употребу, алатке а, понекад, и оружје. Неизвесно је, најчешће, којем божанству или божанствима су намењени ови дарови. На острву Крит, где су ове обредне структуре први пут истраживане и документоване,⁸ депонирање обредних дарова у природним процепима стена на планинским светилиштима је практиковано почетком ММI периода, иако је поче-

⁶ У неколико јама пронађено је по неколико мањих фрагмената угљенисаног дрвета. Током археолошких ископавања пронађени су остаци два огњишта са пречником од око 0,8 m, чија супструкција је врло слична са основама куполних пећи из бронзенодопских насеља. Но, димензије ових огњишта и мала количина пепела не индицира њихову вишеструку употребу.

⁷ Булатовић 2015.

⁸ Најпознатији и најбогатији локалитети, истраживани још почетком XX века су Mt. Juktas, на северном врху планинског венца јужно од Кнососа, истраживан од Sir Arthur Evans-a (Palace of Minos I, 154ff) и Petsophas на источном брегу Крита близу Palaikastro, истраживан од J.L.Myres-a (Annual of the British School at Athens, (1903), 356ff).

так обреда пада још у ЕМII период.⁹ Култ се продужава до LMI периода, када је већи део ових светилишта напуштен.¹⁰

Једна од ретких пиктуралних представа, која се, са извесном сигурношћу, може везати за планинско светилиште и богињу која је тамо слављена је познати отисак златног прстена из LMI периода из Кнососа. На њему се види богиња која у десној руци држи мотку (или копље?) како стоји на планинском врху, фланкирана са два лава. Ову представу J. Myres и други истраживачи идентификују као богињу господарицу животињског света (*Mistress of Animals*), препознајући у њој малоазиску Потнију Терон (*Potnia Theron*), хелинизирани, касније, као Артемиду.¹¹

Вотивне фигурине са представом ногу, руку и других делова људског тела имају функцију да обезбеде добро здравље и везују се, првобитно за слављење Велике Богиње.¹²

Женски торзо, животињске фигурине и представе људске ноге, пронађени на локалитету Татићев Камен имају скоро идентичне аналогије са фигуринама пронађеним на планинском светилишту на планини Траосталос на Криту, остављене у процепима стена.¹³

Малоазијска Потнија Терон код Трачана се препознаје као Велика Богиња – Мајка, а њен култ је централан за цело време њиховог постојања као историјски посведочену народност.¹⁴ Ово потврђује и Херодот који каже да је она поштована у целој Тракији.¹⁵

Сл.6 – Обредне фигурине. Рано бронзано доба.

У југозападној Тракији Велика Богиња-Мајка је позната као Бендита, један од њених месних назива. Могуће је да је на Кокину и на простору данашње североисточне Македоније, који је граничио са југозападном периферијом трачког света, поштована иста богиња, или неки њен други аспект (метастаза). Њен хелинизирани култ опстојава и у грчко-римској епохи, када се јавља са различитим називима: Мајка богова, Кибела, Деметра, Хеката, Артемиде, а од средине II в. поштована је у целој римској империји.

На подручју централног Балкана бронзанодопске јаме су откривене, у већем броју, у североисточној Македонији и југоисточној Србији. Најближа аналогија јамама на Кокинском светилишту су јаме на Пелинском светилишту (на локалитету Градиште) око 8 km

⁹ Nowicki 1994.

¹⁰ Dietrich, op.cit. 260.

¹¹ В.С. Dietrich сматра да је теза Myres-а да планински култови ексклузивно припадају богињи названој *Mistress of Animals* није сасвим тачна (Dietrich, op.cit. 264). Присуство глинених модела инсеката, мишева, јежева и других штеточина као вотивних фигурина на планинским светилиштима, везују се за неки профилактичан култ за заштиту усева, за који могу бити одговорна и мушка божанства (Dietrich, op.cit. 268).

¹² Dietrich, op.cit. 269. Извесно је да је култ Велике богиње био присутан на Криту крајем трећег миленијума. Њен култ је стигао преко Анадолије, иако примитивни трагови култа богиње-мајке постоје на Криту још од неолита, па се можда може говорити о његовој репризи. Тешко је тврдити, исто тако, дали је ова Богиња-мајка имала моћ над људским животом, смрку као и над целим вегетативним и анималним светом. Она нам је позната под више аспеката, који могу изгледати као различита божанства (Picard 1948, 74, 75).

¹³ Faure 1963, 495, cf. fig. 3.

¹⁴ Фол 1990, 85.

¹⁵ Херодот V, 7.

западно од локалитета Татићев Камен.¹⁶ Тамо је раскопана хумка неправилне елиптичне основе, пречника 10 до 12 m, и висине каменог плашта око 0,6 m. У централном делу хумке је констатовано спалиште, формирано на природној стени где је, по потреби, извршено заравњавање простора речним камењем и глином. Спалиште, пречника око 6 m, садржи слој паљења дебљине од 10 до 15 cm. Око спалишта (и делимично испод њега) откривене су јаме, оформљене премазивањем природних пукотина и удубљења глином и ограђиваних, након извршеног обреда, речним камењем. Обредни депозит у јамама је сличан оном у јамама на Кокинском светилишту- групације целих и фрагментованих судова, тегова, пршљенци, алатке и други покретни материјал. Хронолошки, налази припадају раном и позном бронзаном добу.

У Давидовцу у близини Врања, у југоисточној Србији, откривена је мања јама кружне основе, пречника 0,7 m и дубине око 0,2 m. Јама је била испуњена фрагментима неколико мањих и већих здела, ситнијим комадићима запечене замље и гарежи, као и једним већим фрагментом амфоре. Констатовано је и постоље од печене земље у облику пешчаног сата без дна, на основу којег је претпостављено да је јама имала ритуалан карактер.¹⁷

Смисао обредне праксе у кружним каменим конструкцијама не може се наслутити, обзиром да се у њима налази исти обредни депозит као и у јамама, а аналогije, засад, не постоје у ближем или даљем географском окружењу. Могу се попући неке паралеле са раним планинским светилиштима на Криту из ММШ периода када се, у оквиру ових светилишта, формира кружан простор са слојем од крупних облутака у коме и око кога се депонирају вотивне фигурине и фрагментовани судови. Да ли је овај обред сачуван и у фазама ММШ и LMI, када се око оваквих концентрација облутака формирају архитектонске конструкције и олтари, није познато.

Сличан ритуал у кружној форми обредног простора у коме се полажу дарови, био је извођен на локалитету Свети Атанасије близу града Кочани, око 60 km југоисточно од Кокина. Локалитет садржи три кружне (са радијусима 2-4 m) и две правоугаоне (приближно 2 x 2,5 m) платформе оформљене на природној стени заравњеној слојем глине и камењем. Платформе су садржале већу количину керамичких судова, антропоморфне и зооморфне глинене фигурине, жрвњеве, коштане и кремене алатке, камене секире и др. Истраживачи датирају ово светилиште на крај петог и почетак четвртог милениума пре н.е. и доводе га у везу са насељем из истог периода у његовој близини.¹⁸

На локалитету Михајлов понор, на планини Мироч у Р. Србији, откривено је преко тридесет кружних конструкција састављених од масивних спољашних прстенова од крупног камена и унутрашњих прстенова формираних, исто тако, од ломљеног камена мањих димензија. Простор између два прстена је попуњаван замљом и ситнијим камењем. Две овакве истражене конструкције садржале су керамичке судове и металне налаза (врхове

Сл. 7 – Калуп за ливење бронзаног амулета. Касно бронзано доба.

¹⁶ Трајковска 2003, 289-297.

¹⁷ Bulatović 2014, 61, Pl. II/25-28, III/29, 30.

¹⁸ Колиштркоска 2011; Атанасова 2011.

стрела, фибуле, копче, ножеве, псалије). Овај материјал истраживачи везују за Трибале, датирајући га у пост-басараби период и млађу фазу старијег гвозденог доба тј. у VI-V век пре н.е.¹⁹

На локалитету Турска коса, близу града Топуског у Р. Хрватској, истражен је простор са кремацијама и скелетним укопима, као и један обредни простор у непосредној близини. У њему су пронађени коштани предмети, животињске кости, предмети од камена, стакла, бронзе, гвозђа, као и фрагменти керамичких судова, који су били намерно ломљени и ту бацани. Посебно се издваја налаз од преко 350 фигурина од печене земље. Истраживачи сматрају да најстарије фигурине (реалистични прикази људске ноге) датирају око 800 год. пре н.е. Остале фигурине су седеће или стајаће антропоморфне фигурине, антропоморфни привесци (амулету), фигурине јахача на коњу, животињске фигурине и др. Истраживачи наглашавају да су налази били изложени високој температури.²⁰

Постоје и паралеле на суседном, трачком простору, на неколико локалитета у Бугарској. Тако, на праисториском насељу близу села Драма (јамболски регион), откопан је кружан ров из раног бронзаног доба са дијаметром од око 40 m у коме су постављене групације судова покривених каменим плочама. Ров је ограђивао простор у коме је откривено више јама испуњених керамиком, хронолошки и типолошки истом са оном у њему.²¹

Обредни простор из раног бронзаног доба, ограђен потковичастим јарком, откривен је при раскопавању тела Казанлак на обали реке Абајте, притоке Тунце, у централној Бугарској. Ширина јарка је око 10 m, при чему унутрашњи део који пробија здравицу је широк око 5 m, а спољашни, углавном у културном слоју, је исте ширине, али око 1 m плићи. Јарак је при врху био широк 12-15 m, а средњи и горњи део му је био, вероватно, обложен ломљеним каменом. Обредни простор (теменос), површине око 2300 m² отворен је према западу. У целој испуни рова доминира пепео и накнадно, до јарко црвене боје испечен леп који је раздробљен на уломке различите величине. У средњем и горњем делу испуне установљено је више површина са пепелом са дијаметром око 1 m које садрже речни или ситан ломљени камен, фрагменте угљенисаног дрвета, животињске кости, запечене фрагменте лепа, предмете од камена, рога и кости. У горња два слоја испуне рова регистроване су плиће или дубље јаме са дијаметром до 1,3 m чија испуна је слична оној у површинама са пепелом, али са већим садржајем керамичких фрагмената или целих судова. У сва три слоја испуне пронађено је 99 куполних пећи и, можда, огњишта. У неким случајевима, поред пећи су пронађени велики судови за складиштење хране (који су исто тако имали улогу у обреди-ма), као и жрвњеви (око 100) и неколико камених авана. Малобројнији су налази тегова за разбој и прешљенака за вретена.

Велики део керамике из раног бронзаног доба је накнадно испечен, што показује да је била коришћена у неком „ватреном обреду“. У репертоару судове керамике доминирају судови типа урни и чинија. Остали камени налази: брусеве, батови, секире са рупама, као и већи број камених артефаката (врхови стрела, кремени елементи српова и др.).

Пронађени су и делови антропоморфних фигурина, који можда не припадају испуни рова, већ су део неолитског или халколитског слоја телског насеља.

У унутрашњем простору светилишта (теменосу), нарочито у његовој западној половини, депоновани су керамички судови у релативној плитким јамама.

Велика количина животињских костију у структурама са пепелом и јамама у унутрашњем светилишном простору сведоче о употреби животињског меса у обредности раног бронзаног доба.

Неке сличности у организацији обредних структура Кокинско светилиште има са планинским светилиштем на локалитету Каја Баш, код Татула, близу Момчилграда, у јужном

¹⁹ Пековић, Јефтић 2007.

²⁰ Коваčić 1991.

²¹ Лихардус *et.al.* 2001, 21-38.

делу Источних Родопа. Утврђено је да је локалитет био у употреби од средњег бронзаног доба све до римског периода. Остаци из бронзаног доба су релативно добро сачувани и заузимају значајну површину светилишта (око 300 m²). Главна карактеристика ритуала из бронзаног доба је било изгарање на „олтарима“ (огњиштима) који се могу груписати као: опаљене жртвене површине на стенама или у процепима између стена, покретни олтари-огњишта са постољем, постављени изнад или поред стена, олтари са овалном или правоуглом површином на високој платформи. Интересантна специфичност светилишта је да су старији олтари постављани под заклон или ограђивани малим каменим зидом, који је служио за нивелацију терена.

Најчешћи покретни налази су прешљенци за вретено, модели точкића, тегови за разбој, камене алатке, алатке везане за металургију.

Најстарији материјал бронзаног доба датира из прве четвртине другог миленијума пре н.е. У керамици из тог периода карактеристични су судови са изливником употребљавани, вероватно, у неком обреду са либацијом.

Многобројна је и керамика из касног бронзаног доба где се издвајају бројни фрагменти судова-пирауноса, од којих су неки великих димензија.²²

Сл. 8 – Стеновити блок са заједничким маркером К.

Ако су јаме на Кокинском светилишту служиле за жртвовање у обредима који су имали хтонски карактер, трећи идентификовани обред има изразито соларне карактеристике. Наиме, на највишем делу локалитета налази се, релативно добро сачуван сунчани маркер (маркер К, сл. 8). Око средине месеца маја (12-15.) и на крају јула (30-31.) зраци јутарњег сунца пролазе кроз њега, затим поред ивице вештачки исечене траншеје на западњем рубу горње платформе и, пролазећи кроз још један засек у стенама осветљавају

²² Овчаров *et. al.* 2008.

само једно од камених седишта (тронова) на доњој платформи (сл. 9, сл. 10). Значење овог феномена је постало јасније када је била откривена северна астрономска платформа (Е), да је овај маркер заједнички, односно двоструки маркер, јер означава и две кључне позиције сунца и звезде Алдебаран, гледано са северне платформе. Око 2000 год. пре н. е., када је овај маркер изграђен, означавао је и тачку појављивања сунца на дан пролећњег и јесењег еквinoxа (пролећње и јесење равнодневице), посматрано са северне платформе. Око два месеца касније, хелијакално појављивање звезде Алдебаран дешавало се кроз исти маркер, опет посматрано са северне платформе.²³ Овај маркер је заједнички („двоструки“) за обе платформе (А и Е) јер се у јутру хелијакалног појављивања Алдебарана дешавало и појављивање сунца на истом маркеру гледано са платформе са престолима (сл. 9).

Сл. 9 – Појављивање сунца у средини маја на маркеру К, посматрано са једног од камених седишта на западној платформи.

Назив Алдебаран је арапског порекла са значењем „онај који прати“. Он „прати“ звездано јато Плејада у својој близини, исто тако у сазвежђу Бика. Плејаде и Алдебаран су међу најстаријим небеским објеката који су људи посматрали још од палеолита. За многе старе народе Плејаде су биле значајно сазвежђе и њихово појављивање на небу је означавало посебни део године, или почетак нове сезоне.²⁴

Плејаде су зимске звезде на северној хемисфери. Почињу да сјаје изнад хоризонта у време октобра- новембра, када се, у ареалу Медитерана, оре и сеје, тако да је њихово појављивање на источном небу, по заласку сунца, означивало и почетак ових радова и за праисториске становнике Кокина.

Факат да је појављивање Алдебарана праћено од 21 века пр. н. е. када је, према астрономским анализама изграђен заједнички маркер, до око средине другог миленијума

²³ Хелијакално појављивање је појављивање неког небеског тела у зору (у овом случају звезде Алдебаран, најсјајније звезде у сазвежђу Бик), непосредно прије сунчевог изласка.

²⁴ Сматрамо да су на Кокину посматране Плејаде, индиректно преко посматрања Алдебарана.

Сл. 10 – Осветљавање каменог седишта на западној платформи.

пр. н. е. (сл. 11),²⁵ говори о посебном значењу равнодневице и појављивању и исчезавању Плејада на хоризонту за обредне и привредне активности оних који су изградили ово светилиште.

Сматрамо да је појављивање сунца на обредни маркер у мају било у вези са прославом нове године, при чему ритуали који су се тад изводили су се односили на понављање космогонијског чина стварање света и на поново обнављање живота и природе.²⁶

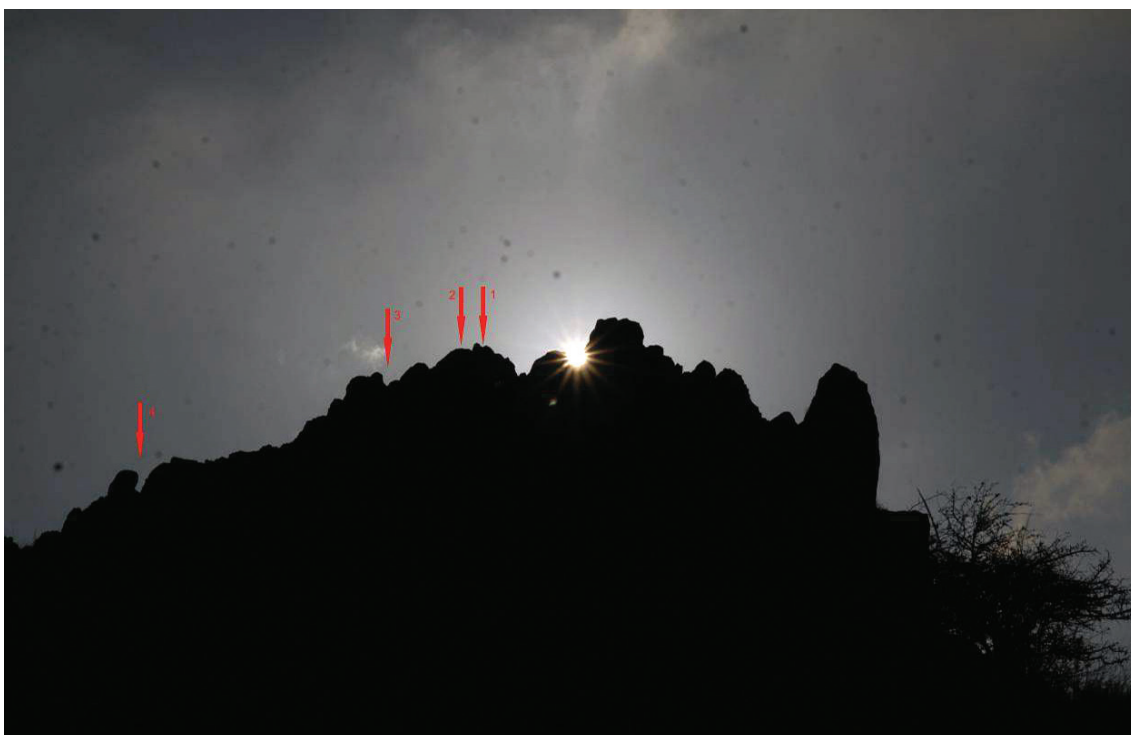
Етнолошка истраживања на територији данашње Р. Македоније показују да је код сточарских заједница у западној Македонији и у деловима кумановског региона, где је сточарство била главна привредна активност, почетак нове године се везује за празник Ђурђевдан (6 мај, по новом календару) када су предузимане разне магијске активности око заштите стоке и када је она одвођена на планинска пасишта. При томе, народни календар дели годину на две једнаке половине: од Ђурђевдана до Митровдана (8. новембар) и од Митровдана до Ђурђевдана. Ова подела је сачувана код Македонаца хришћанске вероисповести све до 20-ог века.

Један од главних обреда везан за прославу нове године на Блиском Истоку је био обред космичке хијерогамије. Мит који се односи на овај обред говори о божанском пару код сваке генерације богова: Геа и Уран, Реа и Хронос, Хера и Зевс итд., говори о светом браку (*Sacred union*), о годишњој смрти мушког супружника на крају пролећа или раног лета и његовог поновног рађања у јесен, при поновном спајању са богињом.²⁷

²⁵ Као резултат прецесије (просторно кретање земљине осе по површини замишљене купе, при чему небески полови описују круг за приближно 26.000 год. око пола еклиптике). На сл. 11 дате су позиције појављивања Алдебарана у периоду од око 500 год. као резултат овог прецесионог и других астрономских кретања.

²⁶ Елијаде 1992, 60.

²⁷ Koehl 2001.

Сл. 11 – Појављивање сунца на маркер К на дан пролетњег еквinoxа, позиција која одговара појављивању Алдебарана око 2000 год. пре н.е., посматрано са платформе Е.

У македонској народној традицији постоје примери у којима се огледа мотив ове космичке хиерогамије између Земље и Неба, при чему свети брак подразумева и божанско оплођење. Главни носилац у свим овим космогониским представама је вода, т. е. небеска света киша која треба да падне у утврђеном временском периоду и под одређеним условима, да би се обезбедио овај чин свете везе (у народној традицији- мајска киша). Можда је на Кокину извођен, у оквиру слављења нове године и овај обред небеске хиерогамије (*Hieros gamos*) између Велике Богиње-Мајке и њеног сина божанског-Сунца. У овом обреду значајну улогу је имао онај који је посредовао (и седео на престољу који ће бити осветљен) тј. управљао овим планинским обредом-племенски старешина у улози врховног свештеника.

Обреди који су се изводили крајем августа, приликом другог осветљавања престола су били, вероватно, у оквиру прослава око завршетка жетве.

Библиографија

- Атанасова 2011-** И. Атанасова, Резултати од ископувањата на раноенеолитското светилиште Св. Атанасие кај селото Спанчево-Кочани, *Macedoniae acta Arhaeologica* 20: 185-203.
- Bulatović 2014** – A. Bulatović, New Finds as a contribution to the study of the Early Bronze Age in the southern part of the Central Balkans, *Старинар н. с.* LXIV: 57-75.
- Булатовић 2015** – А. Булатовић, Феномен праисторијских ритуалних јама, *Старинар* LXV: 7-35.
- Булатовић и Станковски 2012-** А. Булатовић, Ј. Станковски, *Бронзано доба у басену Јужне Мораве и у долини Пчиње*. Београд-Куманово, 2012.
- Dietrich 1969** – В. С. Dietrich, Peak Cults and Their Place in Minoan Religion, *Historia: zeitschrift für Alte Geschichte*, Bd. 18, H3: 257-275.
- Ђорђевић 2003-** Њ. Ђорђевић, Geological reconnaissance of the terrain on the archaeological localities around Kumanovo during year 2002, *Pyraichmes II*: 289-298.
- Evans 1921-1935** – А. Evans, *The Palace of Minos at Knossos*, Vol. I-IV. London, 1921-1935.
- Елијаде 1992-** М. Елијаде, *Аспекти на митот*. Скопје, 1992.
- Ковачић 1991-** Џ. Ковачић, *Idoli*, Katalog izložbe. Zagreb, 1991.
- Koehl 2001-** R.B. Koehl, The “Sacred Marriage” in Minoan Religion and Ritual, *Aegaeum* 22: 237-243.
- Колиштркоска 2011-** И. Н. Колиштркоска, Св. Атанасие, енеолитско светилиште и дел од откриениот материјал, *Macedoniae acta archaeologica* 20: 171-182.
- Kuzmanovska and Stankovski 2014** – О. Kuzmanovska, J. Stankovski, The astronomical relation of the ritual platforms of the peak sanctuary Kokino, SEAC 2013 Athens, *Astronomy: Mother of Civilization and Guide to the Future Mediterranean Archaeology and Archaeometry*, 14 (3): 259-269.
- Kuzmanovska-Barandovska and Stankovski 2011** – О. Kuzmanovska-Barandovska, J. Stankovski, The Role of the astronomical alignments in the rituals on the peak sanctuary at Kokino, Macedonia, *Journal of Astronomical History and Heritage* 14(3): 221-229. Available at: <http://adsabs.harvard.edu/abs/2011JAH...14..221K>.
- Лихардус et al. 2001-** Lihardis Я., Fol A., Getov L., Bertemes F., Eht R., Katinčarov R., Пиев I., *Иследвањия в микрорегиона на с. Драма*, (1983-1993). Софија, 2001
- Николов 2008** – В. Николов, Светилиште од ранната бронзова епоха на тел Казанлък, *Археология* XLIX (1-4): 23-33.
- Nowicki 1994** – К. Nowicki, Minoan Peak Sanctuaries: Reassessing Their Origins, *Aegaeum* 22: 31-37.
- Овчаров et al. 2008** – Н. Овчаров, К. Лешаков, З. Димитров, Д. Коджманова, Раните периоди в историјата на свещилиштето при Тагул, *Археология* XLIX (1-4): 34-45.
- Пековић и Јевтић 2007-** М. Пековић, М. Јевтић, Заштитна ископавања налазишта Михајлов понор на Мирочу, *Гласник САД* 23: 125-140.
- Picard 1948** – Ch. Picard, *Les religions préhelléniques*. Paris, 1948.
- Rutkowski 1988** – В. Rutkowski, Minoan Peak Sanctuaries: The Topography and Architecture, *Aegaeum* 2: 71-99.
- Трајковска 2003** – Л. Трајковска, Светилиште од раното бронзено доба на лок. Градиште во село Пелинце, кај Куманово, *Pyraichmes II*: 289-297.
- Faure 1963-** P. Faure, Cultes de sommets et cultes de caverns en Crete, *Bulletin de correspondance hellénique* 87: 493-508.
- Фол 1990** – А. Фол, *Политика и култура в древна Тракија*. Софија, 1990.
- Фол 2000** – В. Фол, *Мегалитни и скално-изсечени паметници в древна Тракија*. Софија, 2000.
- Херодот** – Херодот, *Историја*. Скопје, 1998.

Tatićev Kamen Mountain Sanctuary: Three Aspects of Ritual Practice

Jovica Stankovski

Abstract: The latest research on the Tatićev Kamen mountain sanctuary near Kokino village in north-eastern Macedonia provided new data on rituals performed at this significant Bronze Age site. This particularly refers to the discovery of a new, northern astronomical platform, from which sunrises during spring and autumn equinox, and the positions of the Aldebaran star could be observed from the end of the 3rd to the middle of the 2nd millennia BC. We consider that the heliacal rising of the Aldebaran star at the double marker on the very top of the site during the month of May and the warming of one of the stone thrones positioned on the western platform occurred on the same morning, and correlated with celebrations of a new year and the holy marriage between the Great Goddess-Mother and the Sun, a ritual which guaranteed a renewal of both life and nature.

Key words: archaeoastronomy, ritual pits, ritual marker, Great Mother Goddess, Aldebaran, equinox, Pleiades, hierogamy

List of authors / Списак аутора

Stefan Alexandrov
National Institute of Archaeology and Museum
Bulgarian Academy of Sciences
2 Saborna Str.
1000 Sofia, Bulgaria
stefanalexandrov@abv.bg

Dragana Antonović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
d.antonovic.960@gmail.com

Tiberius Bader
Max Eyth Str. 12
71282 Hemmingen, Deutschland
tib.bader@web.de

Martina Blečić Kavur
Univerza na Primorskem, Fakulteta za
humanistične študije, Titov trg 5
6000 Koper, Slovenia
martina.blecic.kavur@upr.si

Jan Bouzek
Charles University
Smetanovo nábřeží 6
11001 Prague, Czech Republic
Jan.Bouzek@ff.cuni.cz

Dragan Božić
Znanstvenoraziskovalni center SAZU
Inštitut za arheologijo
Novi trg 2
SI-1000 Ljubljana, Slovenija
dragan.bozic@zrc-sazu.si

Игорь Викторович Брюяко
Одесский археологический музей
Национальной академии наук Украины
Ланжероновская ул.4
65026 Одесса, Украина
ibruyako@yandex.ru

Aleksandar Bulatović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
abulatovic3@gmail.com

Marko Dizdar
Institute of Archaeology
Ljudevita Gaja 32
10000 Zagreb, Croatia
marko.dizdar@iarh.hr

Katarina Dmitrović
Narodni muzej Čačak
Cara Dušana 1
32000 Čačak, Serbia
katarina.dmitrovic@gmail.com

Aca Đorđević
National Museum in Belgrade
Trg Republike 1a
11000 Belgrade, Serbia
a.djordjevic@narodnimuzej.rs

Vojislav Filipović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
vfilipov1@gmail.com

Blagoje Govedarica
Institut für Prähistorische Archäologie
der FU Berlin, c/o Eurasien Abteilung des DAI
Im Dol 2-6, Haus II
14195 Berlin, Germany
blagoje.govedarica@dainst.de

Mitja Guštin
profemeritus
Pusterla 7
6330 Piran, Slovenia
mitja.gustin@upr.si

✠ **Bernhard Hänsel**
Institut für Prähistorische Archäologie,
Freie Universität
Fabeckstraße 23-25
14195 Berlin, Deutschland

Aleksandar Kapuran
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
a.kapuran@gmail.com

Boris Kavur
Univerza na Primorskem, Fakulteta za
humanistične študije, Titov trg 5
6000 Koper, Slovenia
boris.kavur@upr.si

Jovan Koledin
Muzej Vojvodine
Dunavska 35
21000 Novi Sad, Srbija
jovan.koledin@muzejvojvodine.org.rs

List of authors / Списак аутора

Мирослав Д. Лазич
Универзитет у Београду, Филозофски факултет,
Одељење за археологију, Археолошка збирка
Чика Љубина 18-20
11000 Београд, Србија
mdlazic@gmail.com

Ljuben Leshtakov
National Institute of Archaeology with Museum,
Bulgarian Academy of Sciences
Sofia, 2 Saborna str.
1000 Sofia, Bulgaria
l_leshtakov@abv.bg

Marija Ljuština
Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet
Odeljenje za arheologiju
Čika-Ljubina 18-20
11000 Beograd
mljustin@f.bg.ac.rs

Daria Ložnjak Dizdar
Institut za arheologiju
Ljudevita Gaja 32
10000 Zagreb, Hrvatska
dldizdar@iarh.hr

Predrag Medović
Narodnog fronta 71
21000 Novi Sad, Serbia

Dragi Mitrevski
Ss. Cyril and Methodius University
blvd. Goce Delcev 9
1000 Skopje, Macedonia
dragimit@yahoo.com

Ognjen Đ. Mladenović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
mladenovic40@gmail.com

Kristina Mihovilić
Arheološki muzej Istre
Carrarina ulica 3
52100 Pula, Hrvatska
kristina.mihovilic@ami-pula.hr

Barry Molloy
School of Archaeology
University College Dublin
Newman Building
Dublin 4, Ireland
barrymolloy@gmail.com

Јовица Станковски
Т. Думба 88/4-21
1100 Куманово, Македонија
stankovskijovica@yahoo.com

Milorad Stojić
Milutina Milankovića 28
11000 Beograd, Srbija
milestojic@gmail.com

Marija Svilar
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
marijasvilar@yahoo.com

Josip Šarić
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
josips@eunet.rs

Biba Teržan
Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani
Aškerčeva cesta 2
1000 Ljubljana, Slovenia
biba.terzan@ff.uni-lj.si

Денис Топал
Универзитет «Высшая антропологическая школа»
Зимбрулуй 10а
2024 Кишинев, Молдова
denis.topal@gmail.com

Selena Vitezović
Institute of Archaeology, Belgrade
Knez Mihailova 35/IV
11000 Belgrade, Serbia
selenavitezovic@gmail.com